

epoch and its heroes more objectively declaring subjectivity of the position; prevailing author's comments, evaluations and outputs; use of remarks and observations of other contemporaries of the events to emphasize objectiveness of shown picture of reality. The research deepens terms and definitions base of documentation as of layer of bell-letters writing and writer's portrait, who is literature specialist, politician, who is Ivan Dziuba.

Key words: memoirs, genre modification of documentary story, demonstration of the author's intention.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Філоненко Н. М.

УДК 812.161.2. – 312.6.09

К. І. Шахова

ФАКТ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ „ЗАПИСОК СОЛДАТА” І. БАГМУТА

Жанр записок на сьогодні є майже недослідженим у вітчизняному літературознавстві. Стислі теоретичні відомості про нього можна знайти в „Літературознавчій енциклопедії” за редакцією Ю. Коваліва: „Записки – нарративний жанр, започаткований на межі XVIII – XIX ст., в якому розповідь у формі нотаток ведеться від першої особи з притаманним їй виразним характером особистісного письма” [1, Т. 1, с. 39]. Записки типологічно схожі з такими жанрами, як щоденник, мемуари, подорож, але наявність фабули та композиції наближають їх до повісті чи роману.

На одній із найвиразніших особливостей записок акцентовано в „Літературній енциклопедії термінів і понять” за редакцією О. Ніколюкіна: „Записки – жанр, пов’язаний із роздумами про пережите й передбачає вираження особистого ставлення автора або оповідача до зображуваного” [2, с. 276]. З наведеного визначення можна охарактеризувати записки як межовий жанр, що знаходиться на перетині документалістики та художньої літератури з перевагою останнього. Йому значною мірою властива достовірність зображеного, правдивість, фактографічність. Саме ці риси домінують у повісті І. Багмута „Записки солдата”, яку ми розглянемо в зв’язку з аналізом жанрової специфіки твору.

Іван Багмут – талановитий письменник, публіцист, людина неординарна, автор творів для дітей. Справжнім життєвим захопленням

для нього були мандри. Він побував на Кубі, відвідав Болгарію, Італію, Грецію, Туреччину, Індію, Японію, більшість країн колишнього СРСР. Враження від подорожей та походів стали реальною основою для написання таких художніх книг як „Подорож до небесних гір” (1930) (Підзаголовок „Нотатки туриста до Центрального Тянь-Шаню”), „Преріями та джунглями Біробіджана” (1931), „Карелія” (1933) тощо, низки повістей та оповідань. Для письменника завжди залишається важливим реальний факт або подія як підґрунтя, на якому вибудовується художній світ його творів.

„Записки солдата” – перша післявоєнна повість 1944 – 1947 рр. І. Багмута, якій належить особливе місце у творчому доробку автора. І. Заєць цей твір називає „продовженням неспокійної біографії” митця [3, с. 40], пронизаний автобіографічними елементами, особистими спогадами письменника про розвідницьку діяльність на Воронезькому фронті, за яку його нагороджено двома медалями „За відвагу”, під час Другої світової війни. Отже, основним структурним елементом творення художнього світу повісті „Записки солдата” є факти воєнної біографії митця. Їх функціональне й естетичне значення у творі є об’єктом наукового зацікавлення цієї статті.

„Записки солдата” засвідчують жанрову еволюцію І. Багмута, яку І. Заєць визначає як шлях від дорожнього нарису, публіцистики до новелістики й повісті [3]. Аналізований твір за жанром є повістю, композиція якої включає вісім розділів, кожен з яких складається із записів, нотаток, що веде оповідач (він же головний герой твору). Отже, заявлена в назві жанрова форма записок є не лише жанровим маркером, а й відіграє важливу роль у формально-змістовій організації літературно-художнього тексту, накладає свій відбиток на оповідну манеру твору.

Т. Ю. Черкашина записки характеризує як жанр щоденникової літератури, який використовується поряд із основним жанром щоденника [4, с. 42]. У визначеній дослідницею (зі структурно-типологічної точки зору) внутрішній організації системи документальної літератури, записки посідають таке місце: документальна література → мемуаристика → щоденникова література → нотатки і записники [4, с. 42].

О. Галич вважає нотатки „формою сучасної мемуаристики”, якій притаманний „ретроспективний погляд на минуле” [5]. Літературознавець наголошує, що в цьому жанрі „письменник нічим не обмежений у зображенні минулого; головне, щоб події, про які він пише, відбувалися за його пам’яті, становили частину його власного духовного досвіду” [5].

Н. Копистянська справедливо відзначає, що в насичені історичними подіями епохи, „...до рангу художньої літератури підноситься так звана література факту – епістолярний твір, мемуарний, автобіографія, щоденник як самостійні твори і як фактори стилізації інших жанрів. У час і після Другої світової війни це дуже великий і різнобарвний пласт світової літератури” [6, с. 46]. І. Савенко одну з

причин поширення літератури non fiction визначає як „знеособлення „правди” документа”, який „замінюється тяжінням до особистого факту й до особистої історії конкретних людей” [7, с. 128]. Таким чином, встановлюється зв'язок між жанром записок і фактом як важливим елементом побудови твору, індикатором документальності й правдивості зображеного.

На переконання І. Савенко „...документальність може бути як у документальному, так і в художньому творі”, адже „художність не заважає збереженню „правди життя” [7, с. 130]. Показовою в цьому плані є повість І. Багмута „Записки солдата”. Використана письменником жанрова форма записок засвідчує не тільки прагнення автора зберегти достовірність, реалістичність зображеного, а й тяжіння до уважного літературного оброблення факту. Отже, художнє й автобіографічне в аналізованому творі утворює нероздільну єдність, „коли факти, документи розчиняються у художній структурі твору” [7, с. 130].

Ключовою постаттю „Записок солдата” є розвідник. Читач, з уведених у текст автобіографічних деталей, розуміє, що прототипом персонажа є сам автор. Оповідь ведеться від першої особи, що надає твору індивідуальності, своєрідності письма. Як справедливо відзначає Л. Сердійчук: „В автобіографічних текстах найповніше розкривається мовна особистість, оскільки в них наводиться реальна, нічим і ніким не спотворена картина власних поглядів людини на світ...” [8]. Властивою рисою записів є щирість, невимушеність, правдивість, що є сильним психологічним чинником, підкорює реципієнта, змушує беззаперечно вірити герою: „Хто хоче в розвідку? – крикнув офіцер, витягнувши записну книжку. / „Ось куди мені треба”, – промайнуло в думці, і я назвав своє прізвище. / За півгодини я вже сидів у землянці окремого взводу пішої полкової розвідки і розмовляв з черговим. Надвечір повернувся з навчання взвод, і тепла землянка наповнилась гамором. Мені сподобалися мої майбутні товариші. Вони були переважно молоді, доброзичливі, веселі, і, головне, в кожній постаті почувалась самостійність і впевненість” [9, с. 7].

Крізь внутрішнє мовлення та відтворені діалоги з бойовими товаришами, керівництвом, ніби зримо проступає душа оповідача, його характер, індивідуальні й навіть деякі зовнішні риси. Уява малює людину доброзичливу, чесну і справедливу, віддану і безкорисливу, освічену, інтелігентну. Іншими словами, письменник відтворює в оповідачеві себе. Для порівняння можна навести спогади І. Зайця: „Всі, хто добре знав Івана Багмута чи бачив бодай один раз, називають його мужньою і милою людиною, з красивою і доброю душею. Високий на зріст, широкоплечий, міцний, ніби викуваний із заліза; напружений зір сірих очей, в яких завжди грає вогник впевненості і добра; великі кошлаті брови; висока, завжди настовбурчена чуприна, що ніби підкреслює твердість характеру її власника... На обличчі завжди грала усмішка, що

межувала з лукавинкою, душа щира, відверта так і випромінювала теплоту і людяність” [3, с. 39].

Перший запис є важливою композиційною деталлю, яка вводить в сюжет твору і подається у вигляді розмови оповідача-солдата з лейтенантом, командиром взводу про специфіку розвідницької діяльності: „Старий, – звернувся він до мене, – ви взагалі уявляєте, що таке розвідка? / „Старий! – подумав я собі. – Який же я старий? Мені лише сорок років!” / – Вам доведеться частіше ризикувати життям, ніж у інших взводах, і робити таке, чого звичайному бійцеві робити не доводиться. Розвідник стріляє рідко, тільки у виняткових випадках. Маєте ви в собі силу заколоти гітлерівця? Не вбити, а заколоти? ... Інколи розвідникові доведеться пролежати на снігу і день, і добу, чекаючи слушного моменту. Чи вистачить у вас терпіння і витривалості для цього? Чи досить знаєте ви себе? / ... Я усміхнувся – невже він думає, що в мене не вистачить терпіння, коли я бачитиму, як поряд мене лежатиме він, ще юнак?” [9, с. 7 – 8]. Письменник використовує прийом контрасту для характеристики головного героя, за віком вдвічі старшого за переважну більшість своїх майбутніх бойових товаришів. Він внутрішньо з легкою іронією ставиться до настанов молодого лейтенанта, якому лише 18 років, хоч він уже встиг взяти участь у воєнних діях; підсвідомо аналізує, оцінює його, порівнюючи свій життєвий досвід із досвідом цієї людини. Перший запис є зав'язкою повісті, що репрезентує розповідь про війну очима солдата-розвідника.

У „Записках солдата” низка автобіографічних деталей. Перш за все, це просторові й часові координати. Просторовими точками у творі вимірюється складний воєнний шлях. Як доводить І. Заєць, у „Записках солдата” оповідь „тяжіє до дорожнього нарису” [3, с. 40]. Згадуються населені пункти – Кантемирівка, Россош, Суботіно, Харків. Також безліч сіл та хуторів, через які пролягав шлях визволення Батьківщини.

Повість не насичена точними датами. Як справедливо відзначає І. Савенко: „Автор, який звертається до пам'яті, повинен керуватися її правилами, яка може забувати й згадувати” [7, с. 130]. Так, наприклад, у спогадах оповідача ясною залишається дата виходу на фронт 27 листопада 1942 року, адже тоді він уперше відчув, що гвинтівка – „не річ для вивчення, розбирання, складання, чищення і носіння на плечі” [9, с. 9], а те, від чого залежить солдатське життя. У більшості записів відлік часу ведеться, спираючись на ту чи іншу подію: „Другої ночі під час маршу несподівано передали з підрозділу до підрозділу наказ одягати каски: зараз ми пройдемо на відстані чотирьох кілометрів від лінії фронту” [9, с. 14].

На думку Т. Гребенюк: „Життя кожної особистості становить собою набір певних вузлових моментів, які вириваються з ряду повсякденних звичайних явищ, внутрішньо або зовнішньо змінюють свого суб'єкта й осмислюються ним ... як щось визначне, особливе. Тобто життя людини є набором подій. / Кожен індивід одночасно живе в

різних подієвих сферах – особистісній, загальноісторичній, конкретній культурно-історичній, – які перетинаються й взаємоперетікають, формують його особистість і виступають результатами його досвіду” [10, с. 5]. Таких подій, у „Записках солдата” І. Багмута безліч. Згадати хоча б напружений епізод із чергового розвідницького походу: „Ми стояли коло садка, крізь голе гілля якого чорніли будівлі. Залишивши чотирьох в прикритті, втрьох пішли вперед. Ступаючи ледве чутно, йдемо через садок і, не змінюючи ходи, вступаємо в двір. Хата дивиться на нас чорними вікнами, страшними своєю невідомістю. Вся моя увага на цих вікнах. ...Раптом, коли я, біжачи до хати, рівняюсь з хлівом, з його подраного даху лунає гострий свистячий звук. Я миттю повертаюсь усім корпусом до хліва і даю чергу в дірку на дахові. У відповідь чутно з хліва злякане „бе-е”. Я розумію, що з дірки вилетіли горобці, а в хліву мекнула корова чи бичок. Все це сталося, може, за якусь чверть секунди, але я вже не той. Сталася розрядка. Мені стає весело, як п’яному” [9, с. 50].

Автор воскрешає у своїй пам’яті недавні спогади, осмислює їх, передивляється, ніби кіноплівку, заново переживаючи події. Тому майже в кожному записі містяться не тільки розповідь про себе, а й про бойових товаришів. Такою, наприклад, є розповідь про командира відділення: „Сашу звали у взводі Чорним, а не за прізвищем. У нього були надзвичайно довгі вії і такі чорні, що очі здавалися ніби закурені порохом, як у машиніста біля молотарки. Він вражав і водночас приваблював нас своєю дивовижною спокійною вдачею. Яка б несподіванка не траплялась, він ніколи не втрачав рівноваги, а на запитання, хоч би воно висловлювалося найсхвильованішим тоном, Саша відповідав спочатку довгою мовчанкою, супроводжуючи її допитливим поглядом, а потім уже промовляв кілька слів. Інколи, правда, він обмежувався лише поглядом” [9, с. 12]. Оповідач пригадає прізвища фронтових друзів (Брильов, Оленченко, Гнатенко, Казарян, Кузьмін, Красов та ін.) і майже про кожного розповідає якусь особливу історію.

Про факти довоєнної біографії головного героя ми дізнаємося лише побіжно. Наприклад, „Старшина... використовував мене як писаря...” [9, с. 10], гарна освіта оповідача виокремила його серед інших солдат. Виручило розвідника й знання німецької мови, коли з’явилася можливість поповнити запаси групи німецьким продовольством. Дивлячись на лейтенанта Чернишова, вдвічі молодшого, герой згадує власного сина, проявляє батьківську турботу: „Він був білявий, з сірими очима, і коли заснув, то виглядав зовсім дитинно. Я згадав свого сина, і мені стиснуло серце” [9, с. 48].

Беручи за основу поділ біографічних творів за О. Галичем [5], зазначимо, що характерною особливістю записів, з яких складаються розділи повісті „Записки солдата”, є сюжетно-подієвий (традиційний) тип оповіді, з мінімальним ступенем використання авторського домислу й хронологічним фактажем. Крім того, записам властива інформативність, лаконізм, але вони не є сухим описом подій, а, навпаки,

містять роздуми, емоції оповідача, коротенькі, але експресивно насичені ліричні відступи: „Залишилося якихось триста метрів до хутора. Від крайньої хати, з садка, захлинаючись, строчив ворожий кулемет. Садок був вишневий, а коло нього колодязь із зводом, на якому висіла стара ступиця з поламаними спицями. Я лежав, занурившись у сніг, і стріляв по кулеметові, що стояв під вишнею. На хвилину кулемет ущух. Ми кинулися бігти до нього, та знову попадали, коли побачили, як другий німець, відсунувши вбитого кулеметника, взявся за ручки. Вишня стала ближче на двадцять кроків, і мені пригадалось дитинство – напевне, тому що і в нас дома коло колодязя росла вишня; на вишні була суха гілка, і мати чіпляла на неї сушити глечик. Коло вишні був барліг для поросяти, і ми з братом бродили по багню, теплому, чорному і густому, а мати сварилась, що ми не попідкочували холош. І хоч кулемет бив безперестанно і кулі падали коло мене, у цю мить я почув у собі силу встати і побігти під огнем до цієї вишні” [9, с. 47].

Отже, важливим структурним елементом художнього світу в „Записках солдата” І. Багмута є факти воєнної біографії митця, події і спогади, що становлять підґрунтя сюжетно-композиційної, морально-світоглядної, естетичної картини поглядів оповідача. У тексті „Записок солдата” відтворено не тільки біографічні відомості про розвідника, а й характер і вдачу письменника. Ми визначили низку автобіографічних деталей: вік автора, коли він пішов на фронт; діяльність розвідника; факти з особистого життя – має брата, сина, проживав у Харкові; просторові точки, якими вимірювався наступальний шлях військ Воронежського фронту; 27 листопада 1942 року – дата виходу на фронт; безліч подій із солдатського життя, роздуми, пережиті емоції і почуття, що міцно закарбувалися в пам’яті письменника. Жанрова форма записок відіграла важливу роль в органічному поєднанні інформаційно насиченого документального фактажу зі світом художньої реальності, де факт став показником достовірності, правдивості висвітлення подій життя особистості.

Список використаної літератури

- 1. Літературознавча** енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Т. 1. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 608 с. ; Т. 2 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 624 с.
- 2. Літературная** енциклопедія терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. – М. : НПК „Интелвак”, 2001. – 1600 с.
- 3. Заєць І. Я.** Іван Багмут : [літ.-критич. нарис. для ст. шк. віку] / І. Я. Заєць. – 2-ге вид., доп. – К. : Веселка, 1985. – 112 с.
- 4. Черкашина Т. Ю.** Система документальної літератури : внутрішня організація / Т. Ю. Черкашина // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 19 (230). – С. 37 – 45.
- 5. Галич О.** Жанрова система документальної літератури [Електронний ресурс] / О. А. Галич. – Режим доступу : <http://www.odt.uchni.com.ua/kultura/1576/index.html?page=45>.
- 6. Копистянська Н.** Жанр, жанрова

система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с. **7. Савенко І.** Основні проблеми документального письма в контексті літературознавчого дискурсу межі століть / І. Савенко // Вісник Львівського університету. Серія Філологія. – 2008. – Вип. 44. – Ч. 2. – С. 128 – 137. **8. Сердійчук Л. П.** Форми прояву автобіографічного в текстах [Електронний ресурс] / Л. П. Сердійчук. – Режим доступу : <http://www.eprints.zu.edu.ua/8562/1/сердійчук%20Лариса.pdf>. **9. Багмут І.** Записки солдата : повісті, оповідання, нариси / І. Багмут. – К. : Дніпро, 1975. – С. 7 – 87. **10. Гребенюк Т. В.** Подія в художній системі сучасної української прози : морфологія, семіотика, рецепція : [монографія] / Т. В. Гребенюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – 424 с.

Шахова К. І. Факт як структурний елемент „Записок солдата”

І. Багмута

У статті досліджено автобіографічний факт, подію як основу побудови художнього світу повісті Івана Багмута „Записки солдата”. Проаналізовано образ головного героя, прототипом якого є сам автор, специфіку оповіді. Порушено проблему жанру записок як специфічного, малодослідженого в українському літературознавстві, що знаходиться на перетині документальної і художньої літератури. З’ясовано важливість форми записок в органічному поєднанні інформаційно насиченого документального фактажу зі світом художньої реальності в повісті „Записки солдата”, де факт став показником достовірності, правдивості висвітлення подій і явищ життя особистості.

Ключові слова: повість, записки, факт, подія, автобіографія.

Шахова К. И. Факт как структурный элемент „Записок солдата” И. Багмута

В статье исследован автобиографический факт, событие как основа построения художественного мира повести Ивана Багмута „Записки солдата”. Проанализирован образ главного героя, прототипом которого является сам автор, специфика повествования. Поставлена проблема жанра записок как специфического, малоисследованного в украинском литературоведении, что находится на пересечении документальной и художественной литературы. Выяснено важность формы записок в органическом сочетании информационно насыщенного документального фактажа с миром художественной реальности в повести „Записки солдата”, где факт стал показателем достоверности, правдивости освещения событий и явлений жизни личности.

Ключевые слова: повесть, записки, факт, событие, автобиография.

Shakhova K. I. Fact as a Structural Element of I. Bagmut's Story „Notes of a Soldier”

The autobiographical fact, the event as the basis of the artistic world of Ivan Bagmut's story „Notes of the soldier” are investigated. The image of the main character (the author's prototype) and the narrative specifics are analyzed. We determined a series of autobiographical details: age of the author, when he went to the front, scout activities, the facts of private life – narrator had a brother and a son, lived in Kharkov; space points, which are measured the way of Voronezh Front forces; November 27, 1942 – when the main character went to the front; many events of a soldier's life, thoughts, emotions and feelings, which are deeply reflected in the writer's memory. The real facts, events and memories of writer's war biography were the basis of a plot, composition, world outlook and aesthetic picture of narrator's views. A little-studied problem of the notes as a specific genre, which is at the intersection of documentary and fiction has been raised. The notes form in the context of combination of rich-informed documentary facts with the world of artistic reality in the story „Notes of the soldier” is of great importance. The fact is considered as an indicator of veracity, truthfulness of coverage of the individual life events.

Key words: story, notes, facts, events, autobiography.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Лапко О. А.

УДК 821.161.1 „19”

Е. В. Юферева

**ПРОЗИМЕТРИЯ В ПИСЬМАХ РУССКИХ ПОЭТОВ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА**

Разнообразие функций и форм стихотворения как составляющей эпистолярного текста можно наблюдать в переписке поэтов, в которой поэтический отрывок связан со многими сферами жизни и посвящен не только проблемам ремесла. Изучение стихотворного элемента в письме способствует освещению направлений творческих поисков автора, но также дает ценный материал о межличностных отношениях, суждениях и оценках окружения поэта, внелитературном контексте.

Взаимодействие между прозой и стихом различается в зависимости от степени прозрачности границ между ними, семантической нагрузки. Явление автономизации стихотворной цитаты в прозаическом целом